

УДК: 342.924 : 347.72.037 ;
334.728:351.759.41.5

ПРОЦЕНА РИЗИКА У ЗАШТИТИ ЛИЦА, ИМОВИНЕ И ПОСЛОВАЊА – ОПАСНОСТИ ОД ПРОТИВПРАВНОГ ДЕЛОВАЊА И НЕПОСТОЈАЊА АДЕКВАТНЕ НОРМАТИВНЕ РЕГУЛАТИВЕ

Младен Милошевић,
Универзитет у Београду – Факултет безбедности¹

Зоран Кековић
Универзитет у Београду – Факултет безбедности

Чланак је посвећен разматрању правне димензије процеса идентификовања, класификације и оцене ризика у домену заштите лица, имовине и пословања. Аутор износи тезу о потреби увођења нормативне равни у процесе анализе и процене ризика и расправља о значају и могућностима инструментализације правних норми за остваривање циљева менаџмента ризика. Нарочита пажња придаје се важности интерне организацијске регулативе (тзв. аутономно право) као средства за нормативизацију мера и процедура у домену приватног обезбеђења и конституисање интегрисаног система правне заштите од ризика по безбедност, имовину и пословање организације. Резултат ауторове анализе је постављање критеријума за стварање јединствене класификације ризика, који имају претежно правни карактер. Након успостављања типологије правних ризика, аутор расправља о ризицима од противправног деловања екстерних и интерних субјеката и указује на могућности њиховог идентификовања и категоризације. У раду се разматра и значај познавања и имплементације правних прописа у фази процене ризика, а посебна пажња посвећена је проблему одговорности правних лица за кривична дела, као специфичној врсти ризика насталој деловањем одговорних лица и запослених?

Кључне речи: *процена ризика, заштита лица, имовине и пословања, правни аспекти, нормативизација мера и процедура у заштити лица, имовине и пословања, правни ризици, ризици од противправног деловања.*

¹ milosevic@fb.bg.ac.rs

Увод

Менаџмент ризика представља делатност превенције, идентификовања, приоритетизације, процене и управљања ризицима који могу да доведу до настанка кризних ситуација у привредним и ванпривредним организацијама.² Менаџмент ризика је део редовних пословних операција сваке савремене организације, без обзира коју врсту делатности она обавља. Суочавање са хазардима (потенцијалним изворима ризика), њихова идентификација, оцена и категоризација саставни су делови процеса руковођења. У зависности од природе и степена опасности које производе одређени ризици, субјекти менаџмента ризика израђују стратегије и планове за спречавање, елиминисање или редуковање штетних последица по пословање, имовину и безбедност дате организације.

У том смислу, управљање ризицима, након претходног идентификовања, приоритетизовања и коначне процене, основни је предуслов ефикасног кризног менаџмента. Кризни менаџмент је активност специфичног карактера која се дефинише на различите начине. Сам термин настао је у сфери политике. У литератури налазимо податак да је тај израз први употребио амерички председник John F. Kennedy током тзв. кубанске кризе 1962. године, описујући њиме управљање ванредно озбиљном и компликованом ситуацијом. Касније се термин кризни менаџмент користи првенствено у пословној сфери, задржавајући слично значење, пренесено у контекст управљања пословним операцијама предузећа.

Glaesser одређује кризни менаџмент као скуп стратегија, процедура и мера које се планирају и примењују ради спречавања и суочавања са кризом. Он прави јасну разлику између менаџмента ризика, који је део редовног процеса управљања пословима и менаџмента кризе, који се односи на снажање у ванредним ситуацијама које су се већ отргле контроли. Строго гледано, његово резонување је исправно јер постоји суштинска разлика између делатности усмерене на разрешавање настале кризе и процеса усмерених на управљање ризицима како не би прерасли у ванредну ситуацију, попут кризе или катастрофе (Glaesser, 2006, 21–22).

И у домаћој литератури наилазимо на теоријска одређења појмова ризика, кризног менаџмента и менаџмента ризика. Кековић појам ризика одређује као „продукт вероватноће појављивања акцидента и консеквенција акцидента“, а анализу ризика као „идентификовање потенцијалних акцидената, предикцију фреквенције појаве и калкулацију појава које ће резултовати акцидентом“ (Кековић, Николић, 2006, 343). Кешетовић и Кековић карактеришу кризни менаџмент као облик апликативног менаџмента, који се пре може окарактерисати као „пракса руковођена теоријом“ него егзактна наука (Кешетовић, Кековић, 2008, 82).

Ипак, чини се да су менаџмент ризика и кризни менаџмент неодвојиви процеси. Идеалан метод кризног менаџмента био би онај који би подразумевао

² Термин „организација“ користимо да означимо различите колективитете који су, по природи ствари, субјекти менаџмента ризика и кризног менаџмента. То су, првенствено, правна лица, али и други субјекти пословања, попут предузетника и ентитета који немају статус правног субјекта по одредбама позитивног права, уколико се, због врсте пословних операција које предузимају или сопствене унутрашње структуре, баве делатностима управљања ризицима и кризама.

управљање кризом пре него што она заиста и наступи. Криза се може унапред контролисати једино путем објективне, трезвене и систематичне процене ризика са којима се организација среће у свакодневном пословању. Када се ризик оствари, за кризни менаџмент је већ касно. Тачније, једини ефикасан кризни менаџмент је онај који се реализује унапред, предвиђајући далекосежне последице које постојећи ризици могу произвести.

Дакле, појам ризика повезује међузависне активности субјеката менаџмента – анализу и оцену ризика, те управљање њима, са једне стране, и планирање и реаговање у непредвиђеним, комплексним и ургентним ситуацијама проузрокованим остварењем ризика, са друге стране. У оквиру тако одређених активности менаџмента ризика важно место заузимају процедуре приоритетизације и процене унапред идентификованих ризика. Процена ризика је процес који захтева примену посебних техника и процедура, а самим тим и адекватан методолошки приступ.

Сектор приватне безбедности подразумева обављање делатности везаних за заштиту личне безбедности припадника организације, њене имовине и процеса пословања. Обављање послова ове врсте нужно укључује процес управљања ризиком (првенствено у смислу превенције криза) и кризног менаџмента. Могло би се тврдити да поменути процеси представљају најважнију димензију рада сектора приватне безбедности. Следствено, домен приватне безбедности обухвата процедуре процене ризика који могу угрозити лица, имовину и пословање организације.

Уосталом, природа пословања је таква да подразумева свесно прихватање ризика. У том смислу важност домена приватне безбедности за процес процене ризика (посматрано из другог угла у односу на поменути) је велика, јер организација која не придаје значај изградњи и примени мера и процедура за заштиту лица, имовине и пословања ствара значајан ризик по свој пословни опстанак. Исто тако, може се рећи да организација која не узима у обзир проблем сопствене безбедности превиђа једну од основних компоненти менаџмента ризика. Дакле, гледано у оба смера, приватна безбедност и процена ризика су међузависни.

Ми се овде фокусирамо на један специфичан аспект поступка процене ризика, примарно везан управо за домен заштите лица, имовине и пословања, то јест за домен приватне безбедности. Ради се о правној димензији процене ризика, чија је важност неспорна из неколико разлога.

Прво, нормативизација мера и процедура за процену ризика уноси у њу свим нову димензију. Када поменуте мере постану правна обавеза, а не само ствар добре воље или пословне дисциплине задужених лица, вероватноћа да ће оне бити поштоване и примењиване се повећава, те се њихова нормативизација показује као још једна, и то врло битна активност менаџмента ризика.

Друго, познавање прописа који регулишу питања из домена безбедности и пословања предузећа представља вид менаџмента ризика, јер утиче на смањење вероватноће од незаконитог рада припадника организације (који је, сам по себи, веома велик ризик), али и на процес ефикасног остваривања законских права и заштите од екстерног противправног деловања.

Коначно, процена ризика укључује и анализу, категоризацију и оцену ризика који имају правни карактер. Непостојање одређених организацијских правних аката у домену приватне безбедности представља озбиљан ризик, као и пропуштање вр-

шења интерне контроле законитости пословања, закључивање штетних уговора или неадекватно вођење правних поступака у којима се организација налази. Исто се може рећи и за државну правну регулативу, као спољни фактор који у битној мери детерминише пословно и безбедносно окружење организације.

Сматрамо да је значај увођења метода за процену правних ризика у овај процес једна од кључних стратегија успешног менаџмента ризика, који је, у смислу превенције криза, најбоље оружје и кризног менаџмента јер може да води ка његовом оптималном виду – савладавању неочекиваних ризика захваљујући дугорочном планирању. Наравно, не постоји идеалан метод менаџмента ризика, који би гарантовао да у већини случајева до криза неће ни доћи ако се придржавамо прописаних процедура и техника, али мислимо да се ефикасним може назвати сваки онај облик управљања ризицима који у значајнијој мери смањује могућност да реализација ризика изазове кризу или, у још бољој варијанти, знатно смањује вероватноћу да ће се одређени ризик остварити. Мислимо да успешног менаџмента ризика, па самим тим и добре основе кризног менаџмента, не може бити без разматрања правне димензије ризика и примене методологије за процену нормативне равни ризикантних ситуација.

Значај правне регулативе за менаџмент ризика највише долази до изражаја у фазама идентификације и процене ризика, мада није занемарљива ни његова „употребна вредност“ у осталим фазама. Када надлежни субјект у оквиру организације одређује категорије и степене ризика, неизбежно се суочава са ризицима који су везани за нормативну сферу, или за чију је контролу неопходан неки правни инструмент. Мислимо да се анализа правног аспекта процена ризика може поделити на два дела (нивоа). Први део (ниво) анализе обухватио би класификацију и оцену ризика који се могу карактерисати као нормативни. Други део анализе, пак, сводио би се на проучавање ризика који настају као последица противправног понашања екстерних и интерних субјеката. Обе поменуте категорије имају не само теоријски већ и практичан значај, јер је поступак процене ризика без њиховог укључивања непотпун.

Правни ризици по лица, имовину и пословање организације

Закони, прописи и други општи правни акти сачињавају нормативно окружење у којем свака организација обавља своје делатности. Адекватност нормативних решења је важан фактор пословања организације, на који оне не могу да утичу, али којем ипак морају да се прилагоде. Значај квалитетних законских (и уопште нормативних) решења огледа се у свим сферама деловања организације. Међу њима посебно место заузима домен безбедности.

Уколико, рецимо, не постоји законски оквир који ствара основ за системско спречавање или ублажавање последица природних катастрофа, елементарних непогода (поплава, земљотреса, клизишта, пожара итд.) и осталих ванредних ситуација, нити омогућава јединствен, правовремен и организован одговор на њих, много су мање шансе да ће самоиницијативно, ситуационо и несинхрони-

зовано деловање дати одговарајуће резултате. Ако нема чврстог нормативног оквира којим се надлежним субјектима налаже систематско, организовано и уједначено деловање и утврђују санкције за непоштовање прописаних процедура и мера, могућност да одређени хазард, ризик или група везаних ризика прерасту у катастрофу свакако се вишеструко повећава.

Увиђајући ту чињеницу, наш законодавац је почетком ове године коначно усвојио Закон о ванредним ситуацијама и цивилној заштити, који предвиђа образовање адекватног система правовременог реаговања на кризне ситуације на националном, регионалном и локалном нивоу. Уосталом, тешке последице неких скорашњих елементарних непогода могу се приписати, и то у великој мери, неажурности и неприпремљености државних органа и локалне самоуправе, која је, опет, узрокована и застарелим и некавалитетним законским решењима. Према томе, сектор безбедности умногоме зависи од државне правне регулативе.

Аргумент у прилог хипотези о значају нормативног окружења односи се и на проблем криминалне политике државе, пре свега у домену прописивања казни за кривична дела којима се непосредно угрожавају живот и телесни интегритет људи, имовина или привредна делатност. Уколико држава прописује релативно благе и несразмерне казне, потенцијални извршиоци кривичних дела, рецимо против имовине или лица одређене организације, биће мање застрашени евентуалним ефектима кривичних санкција и тиме склонији вршењу кривичних дела.

У криминолошкој литератури већи се значај придаје неефикасној примени законских прописа него прописаном распону казне, јер ће потенцијални извршилац пре бити одвраћен већом вероватноћом откривања него висином казне. Ако се споји благост запређених казни са некавалитетним радом полиције, тужилаштва и истражних судија, па се томе дода чињеница претерано благог поступања судова према учиниоцима кривичних деликата, која се испољава у изрицању благих казни, као и околност да грађани све поменуте државне органе, по свим истраживањима, доживљавају као високо корумпиране, као резултату добијамо потенцијалног извршиоца који рационално сагледава ризик од укључивања у криминалну делатност као низак. Са таквим резултатом „cost-benefit“ анализе у описаном правном окружењу, повећаће се број рационалних актера који сматрају да се криминал у датим околностима „исплати“. Коначно, можемо додати да би многи идентификовали претходни опис са нашим тренутним окружењем.

Слично резонување можемо употребити код проблема кривичних дела против привреде. У државама са слабо регулисаном тржишном утакмицом, у којима се толерише, или чак посредно охрабрује нефер деловање, могућности за заснивање монопола, кршење права конкуренције, злоупотребе стечаја, прање новца, пореске утаје и извршење сродних кривичних дела многоструко се повећавају, чиме је и свака привредна организација потенцијално угроженија од противправног деловања. Све то важи и за земље у којима регулатива постоји, али се примењује крајње селективно и неадекватно.

Примера учинака које на организације остављају правне норме и њихова примена (или, другим речима, опште правне норме и појединачне норме које се доносе ради примене општих) свакако има још. Међутим, сматрамо да је јасно и из до сада изнетих аргумената колики је утицај нормативне сфере, у овом случају

екстерног типа, на безбедност и делатност сваке организације и зашто је неопходно унети је као фактор од ког зависи процена ризика по дату организацију.

Међутим, државна регулатива није једини нормативни феномен који се мора узети у обзир приликом процене ризика. Организације имају права и дужности да стварају интерно обавезујуће правне прописе којима регулишу бројна питања, између осталог и у доменима управљања ризицима у области приватне безбедности. Под правним актима привредних друштава и других организација подразумевају се општи правни акти донети од органа правног лица на основу законских овлашћења, а у циљу регулисања одређених правних односа унутар предузећа (Кошутић, Лукић, 2007, 176). У категорију интерних правних аката спадају: статут, оснивачки акт, правилници (нпр. правилник о раду или правилник о дисциплинској одговорности), пословник надзорног и управног одбора итд.

Сви интерни правни акти спадају у домен тзв. недржавног или аутономног права. Унутрашња правна регулатива представља моћно оружје у области менаџмента ризика. Предузеће путем унутрашњих аката самостално уређује питања процене, превенције и контроле ризика која нису регулисана државним правним актима или примењује законске норме, прилагођавајући их специфичностима сопствене организације, структуре, делатности и система пословања. На тај начин унутрашњи акти могу надоместити бар неке недостатке екстерне регулативе и створити оптималан систем за спровођење законских обавеза у домену управљања кризама.

На пример, и када екстерне правне норме не стварају добар основ за превенцију криза, предузеће или друга организација могу да пропишу интерне процедуре које ће смањити вероватноћу наступања кризне ситуације. Овде се, у ствари, ради о процесу инструментализације правних овлашћења организације за сврхе менаџмента кризе. Исто тако, чак и у ситуацији у којој је примена кривичних санкција на државном нивоу незадовољавајућа, те је већа вероватноћа од извршења кривичних дела против имовине организације, она може путем унутрашње регулативе да створи добар систем процедура и мера за сопствену заштиту, чијим би остварењем одвратила потенцијалне извршиоце.

Ако предузеће, примера ради, успостави адекватан систем физичко-техничке заштите и интерним правним нормама пропише обавезе свих запослених у вези са поштовањем безбедносних правила, као и санкције за њихово непоштовање, а уз то их редовно и неселективно спроводи и кажњава свако кршење радне дисциплине у овом домену, те развије ефикасан систем брзог правног реаговања ради очувања својих права и интереса, она постаје, иако „заробљена“ у неповољно спољашње окружење, добро организован ентитет који се може, бар релативно ефикасно, супротставити безбедносним претњама од појава попут имовинског криминалитета. Стога мислимо да би се непостојање адекватне унутрашње нормативне регулативе могло окарактерисати као важан правни ризик. Назив правни ризик користимо јер је карактер ризика правни, пошто је сама чињеница непостојања одређених норми фактор ризика. Према томе, оправдано је такве ризике назвати именом правни ризици.

У претходним примерима, пак, нисмо као рискантне навели само ситуације везане за непостојање регулативе, већ и оне које произилазе из њеног непримењивања. Суштински, ту се ради о сличном проблему као и код државне регу-

лативе. Готово да је подједнако ризикантно немати регулативу и имати је, погрешно је примењивати или је не спроводити уопште. Тако ризик представља и неспровођење адекватних нормативних регулатива.

Опет, ризик је и имати регулативу у области заштите имовине, лица и пословања, али је немати у повезаним доменима од којих и он зависи. Рецимо, организација је нормирала процедуре и мере приватне безбедности, али нема правилник о систематизацији радних места, којим уводи одговарајуће позиције задужене за њихово спровођење, затим нема правилник о пословној тајни, а бави се делатностима у којој је тајност података важан елемент пословања, или нема правилник о дисциплинској одговорности којим санкционише кршење интерних прописа. Слична ситуација настала би и у случају ако организација нема ефикасно организоване службе за брзо правно реаговање у кризама, које укључују нормативне аспекте.

Мислимо да би се, водећи рачуна о различитим безбедносним претњама, могла направити следећа класификација правних ризика који потенцијално угрожавају лица, имовину или пословање организација. Наиме, свака организација приликом процене ризика у сектору безбедности мора да утврди да ли у њеним оквирима постоји.³

– унутрашња нормативна регулатива, којом се предвиђа процедура проглашавања одређених докумената за пословну тајну и уводе адекватне методе за заштиту тајности пословних података;

– правилник о систематизацији радних места, који прописује одговарајућа радна места у чијем се делокругу налазе послови везани за чување пословне тајне и заштиту корисника од индустријске шпијунаже и других ризика пословања;

– унутрашња регулатива, којом се предвиђа дисциплинска одговорност лица због несавесног пословања и/или непоштовања интерних процедура у области безбедности лица, имовине и пословања које су проузроковале или могле да проузрокују негативне имовинске или неимовинске последице по корисника;⁴

– интерна регулатива, којом се предвиђа надлежност у области надзора и контроле законитости пословања, поштовања интерних процедура од запослених и одговорних лица и спровођење мера за превенцију и третирање ризика;⁵

– интерна процедура за мониторинг реализације пословних уговора и превенција настанка имовинске штете услед закључења неповољних пословних аранжмана;

– адекватно праћење судских, управних и других спорова и поступака које корисник води;

– адекватан систем унутрашње заштите од ризика криминалног деловања и ризика нелојалне пословне конкуренције, који се огледа у ангажовању стручних сектора са задатком праћења и брзог правног реаговања у случају појављивања ових ризика;⁶

³ Класификација која следи део је радне верзије *Стандарда за процену ризика у заштити лица, имовине и пословања* која је у процедури усвајања у Институту за стандардизацију Републике Србије и треба да послужи као практичан методолошки инструмент за примену српског стандарда СРПС А.П2.002 из 2008. године. Аутор текста је члан Комисије која је израдила радну верзију стандарда, а на класификацији правних ризика радио је у сарадњи са мр Катарином Иванчевић.

⁴ Ова материја може да буде регулисана Правилником о раду или посебним правилником.

⁵ Регулисање тих питања може да буде предмет Статута, Правилника о раду и интерних процедура.

⁶ Систем унутрашње заштите може да буде конституисан и регулисан у оквиру Правилника о унутрашњој контроли и унутрашњих процедура за савладавање ризика.

– регулатива којом се конституише адекватан систем унутрашње контроле над радом запослених задужених за безбедност лица, имовине и пословања и уводи обавеза подношења редовних извештаја о свим инцидентима и акцидентима који су угрозили пословање, лица или имовину организације.⁷

Анализа и оцена наведених категорија ризика и инструментализација унутрашње правне регулативе за потребе превенције и сузбијања ризика су захтевни задаци. Ипак, дата класификација представља солидан оријентир за процену потенцијалних последица и вероватноће њиховог остваривања. Мислимо да би организација која у знатној мери испуни стандарде постављене овом класификацијом могла реално да смањи вероватноћу наступања одређених ризика.

Такође, чини се да су правни ризици категорија ризика која прожима све остале, јер се друге врсте ризика увек могу, макар и делимично, изразити у правној равни. На пример, ризици од пожара или ризици од угрожавања здравља на раду имају нормативну димензију јер су процедуре за њихову превенцију предвиђене државном регулативом, а могу се прописати и конкретизовати и унутрашњим правним нормама. Ризици од противправног деловања, опет, везани су за правне прописе који се таквим актима крше. Стога је јасно да недостаци у правној димензији организационог деловања сами по себи представљају категорију ризика чији се значај огледа у свим преосталим групама ризика.

Ипак, нормативни акти предузећа морају да задовоље строге критеријуме и стандарде у домену процене и превенције ризика како би постали адекватан инструмент организацијског менаџмента. Мислимо да се њихова правилна израда и примена „исплате“ свакој организацији, из више разлога.

Прво, имплементација стандарда, тј. правила и процедура за процену ризика путем њихове унутрашње нормативизације, оптималан је начин за предупређивање безбедносних ризика. Затим, примена стандарда олакшава процес спровођења законских обавеза предузећа. Коначно, стандардизација мера и поступака контроле ризика у оквиру нормативних аката производи правне обавезе за све чланове организације, повећава степен одговорности и подиже ниво безбедносне културе у предузећу.

Резултат процеса нормативизације стандарда у области превенције и контроле ризика треба да буде конституисање интегрисаног система правне заштите, који би се огледао у постојању адекватне регулативе и на њој засноване организације сектора и служби са задатком вршења надзора над процесом имплементације норми. Тим путем могу се спречити и сузбити бројни безбедносни ризици и остварити следећи циљеви: јасна расподела надлежности, процеса и радних задатака, ефикасна организација правних служби, координација правних служби и сектора безбедности и унутрашња правна контрола над радом сектора безбедности, ефикасан надзор над применом закона, унутрашњих нормативних аката и процедура у области кризног менаџмента. Такође, нормирањем обавезе подношења редовних извештаја о стању безбедности предузећа и догађајима који су је угрозили створио би се оквир за континуирано прилагођавање регулативе у складу са потребама предузећа.

⁷ Радна места систематизују се Правилником о раду, а интерним процедурама одређује се надлежност појединих лица у оквиру радних процеса.

Процена ризика од противправног деловања екстерних и интерних субјеката

Ризици од противправног деловања одређених субјеката спадају у групу прворазредних претњи безбедности сваке организације. Противправно деловање је широк појам којим су обухваћена разнолика кршења правних диспозиција распоређених по хетерогеним правним установама и гранама. У правној теорији је прихваћена категоризација деликата на кривичноправне, грађанскоправне, административне и дисциплинске. Узимајући у обзир да се овде фокусирамо на анализу противправних аката који угрожавају безбедност организација, јасно је да главни ризик по организацију у том смислу представљају кривичноправни деликти, затим управноправни (административни), па дисциплински.

Грађанскоправни деликт (проузроковање штете) нема принципијелан значај за анализу безбедносних ризика. Материјалне штете које настају кршењем грађанскоправних диспозиција пре могу бити процењене и анализирани у оквиру претходне категорије ризика – правних ризика, јер најбољи инструмент за њихово превазилажење јесте систем адекватне унутрашње правне заштите и брзог правног реаговања.

Криминална понашања, пак, носе са собом највиши степен ризика по организацију. Прекршаји и привредни преступи (управноправни деликти) имају, због нижег степена друштвене опасности, мањи степен ризика, али се и они морају узети у обзир у мери сразмерној њиховој штетности и учесталости. Коначно, дисциплински деликти имају значај због своје природе – они представљају кршења службене дужности и радне дисциплине у организацијама, па су самим тим у извесној мери ризик за организацијску безбедност.

Сви набројани облици кажњивог понашања могу се поделити на две велике групе, с обзиром на критеријум врсте извршиоца. Прву групу чине деликти које су учинили екстерни субјекти, а другу они које извршавају субјекти из саме организације.

Уколико хоћемо да категоризујемо ризике од различитих врста деликата, морамо узети у обзир колика је тежина њихових потенцијалних последица и вероватноћа њиховог остваривања. Спајањем ова два фактора добијамо величину конкретног ризика. Рецимо, јасно је да претња остварењем кривичног дела разбојништва против имовине организације носи потенцијално врло тешке последице и да је вероватноћа његовог наступања, у просечно заштићеној организацији која је, у замишљеном примеру банка, релативно висока, те као резултат добијамо висок ризик од криминалног деловања у овом облику.

Или, ако замислимо било које предузеће које се бави привредном делатношћу и, у складу са пословном логиком савременог доба, користи информационе технологије, претња остварењем дела компјутерског криминала је озбиљна јер последица може да буде онемогућавање или знатно отежавање поступка електронске обраде и преноса података у оквиру организације, што следствено доводи до угрожавања целокупног пословања. Вероватноћа наступања последице, пак, на високом је нивоу због софистицираности рачунарског криминала, лаке доступности средстава извршења и постојања лица која су уско специјализована за ову противправну делатност, посебно у односу на компјутерске мреже пословно успешних предузећа.

Слична логика може се применити и на остале облике криминалног деловања. Чињеница је да су предузећа и остале организације у сфери привреде подложнија одређеним кривичним делима у односу на друга. Овде пре свега мислимо на кривична дела из области имовинског, привредног и компјутерског криминала, али и на она везана за општу сигурност људи и имовине и интелектуалне својине. Неспорно је да предузеће може да буде објект и других кривичних дела, али би било готово немогуће проценити све потенцијалне ризике од криминалног деловања, посебно оне чија је вероватноћа наступања у односу на предузеће мала. Мислимо да процес процене ризика, стога, треба да обухвати анализу и оцену ризика од извршења кривичних дела која се најфреквентније дешавају организацијама, а могу оставити тешке последице по њену имовину и пословање.

Такође, у обзир би требало узети она кривична дела која имају непосредне везе са делатношћу организације, а не оне чији објект организација постаје стицајем околности, јер је и предвидивост потоњих објективно веома мала. На пример, шанса да лице запослено у одређеном предузећу постане жртва кривичног дела убиства или силовања није у значајној мери ни већа ни мања у односу на лица која са предузећем немају везе. Зато и не постоји индикатор који би могао указати на повећану опасност од наступања ових кривичних дела. Али, са друге стране, јасно је да малопродајни објект или банка (и запослени у њима) пре могу постати објект кривичног дела крађе или разбојништва него просечан грађанин. Стога је имовински криминалитет ризик који је, код поменутих организација објективно већи од просечног, те је логично укључити га у процес анализе ризика, за разлику од убиства или силовања, јер је ризик од њиховог остварења просечан.

Даље, потребно је водити рачуна и о чињеници да јавна предузећа, установе, па и државни органи, имају потребу за менаџментом ризика, посебно у ситуацијама када обављају пословне делатности (ми се првенствено бавимо таквим феноменима). Примера ради, и државни органи могу да ангажују (то редовно и раде) приватно обезбеђење и затраже услуге консалтинга у области процене ризика од угрожавања имовине која им је дата на располагање и лица која за њих раде. Према томе, анализа и оцена ризика у њиховом случају мора да обухвати и криминалне феномене карактеристичне за домен у којем се налазе, па тако у категоризацију треба додати и кривична дела против уставног уређења и безбедности земље.

Као и код кривичних дела, која су најважнији облик угрожавања безбедности организације, код дисциплински деликата и прекршаја морају се узети у обзир тежина и вероватноћа последица, као и њихова учесталост. Ниједан од ових облика противправног понашања, ипак, нема значај нити тежину као криминално деловање.

Не може се, рецимо, ризик од извршења прекршаја против предузећа ставити у исти ранг са ризицима од криминалних аката или од елементарних непогода и пожара. Стога у оквиру категорије ризика од противправног деловања они заузимају само споредно место у односу на криминалне ризике и везују се искључиво за деликте интерних субјеката.

На основу реченог сматрамо да при процени ризика од противправног деловања екстерних субјеката организација мора да утврди да ли постоји опасност да она постане објекат:⁸

- кривичних дела против уставног уређења и безбедности – тероризма (члан 312), диверзија (члан 313), шпијунаже (члан 315);
- кривичних дела против опште сигурности људи и имовине – изазивања опште опасности (члан 278), уништења и оштећења јавних уређаја (члан 279);
- кривичних дела против имовине – крађе (члан 203), разбојничке крађе (члан 205), разбојништва (члан 206);
- кривичних дела против безбедности рачунарских података – оштећења рачунарских података и програма (члан 298), прављења и уношења рачунарских вируса (члан 300);
- кривичних дела против интелектуалне својине – неовлашћеног искоришћавања ауторског дела или предмета сродног права (члан 199), повреде проналазачког права (члан 201).

Ако ризицима од криминалног деловања екстерних субјеката додамо и оне који потичу од унутрашњих извора, без обзира да ли су то по својој природи кривична дела или други облици кажњивог понашања, добијамо комплетну слику од опасности која организацији прети од ове категорије ризика.

При процени ризика од противправног деловања интерних субјеката организација мора да утврди да ли постоји опасност да корисник, услед незаконитог деловања запослених или руководилаца, постане објект следећих деликата (у загради дати чланови Кривичног законика којима су прописана дотична дела):

- кривичних дела против уставног уређења и безбедности – саботаже (члан 314);
- кривичних дела против опште сигурности људи и имовине – изазивања опасности необезбеђењем мера заштите на раду (члан 280);
- кривичних дела против привреде – прања новца (члан 231) и одавања пословне тајне (члан 240);
- кривичних дела против имовине – крађе (члан 203), преваре (члан 208);
- кривичних дела против службене дужности – проневере (члан 364), одавања службене тајне (члан 369);
- кривичних дела против безбедности рачунарских података – рачунарске саботаже (члан 299), рачунарске преваре (члан 301);
- кривичних дела против права по основу рада – повреде права по основу рада и социјалног осигурања (члан 163), непредузимања мера заштите на раду (члан 169);
- прекршаја против безбедности и здравља на раду – непредузимања превентивних мера за заштиту живота и здравља запослених;
- дисциплинских деликата у области кршења радних обавеза везаних за датке обезбеђивања лица, имовине и пословања.

Последњи од ових ризика уско је везан за претходну категорију јер се односи на интерна понашања учињена у супротности са организацијским актима, и то

⁸ И ова класификације је део радне верзије *Стандарда за процену ризика у заштити лица, имовине и пословања*. У загради су дати чланови Кривичног законика (*Службени гласник РС*, бр. 85/05, 88/05, 107/05, 72/09) којим су прописана бића поменутих кривичних дела.

управо у сегменту заштите њене безбедности. Ризик од прекршаја у области безбедности и здравља на раду, пак, важан је због чињенице да постоји државна регулатива која недвосмислено прописује обавезе у датом домену, те је прекршај законских одредби директан ризик како за запослене, тако и за предузеће.

Што се тиче наведених кривичних дела, како у категорији екстерних, тако и интерних ризика, навођена је група кривичних дела са заједничким заштитним објектом којој по КЗ Србије припада одређено кривично дело које карактеришемо као посебно ризикантно за организације са становишта приватне безбедности.

Наравно, и поред наведених образложења може се упутити замерка да ова класификација није обухватила сва кривична дела из КЗ и споредног кривичног законодавства која задовољавају *критеријуме фреквентности, релативно високог степена предвидивости, тежине и вероватноће остваривања последица по предузеће*. Такође, могло би се тврдити да ни сва поменута дела не испуњавају те критеријуме, као и да је погрешан приступ створити ограничену и затворену листу кривичних дела које треба укључити у процес анализе ризика. Да бисмо оставили простор за овакво резонување, мислимо да је упутно као ризик о ком организација мора да води рачуна одредити и сва кривична дела која се, на основу ранијих искустава дате организације и других организација које послују у сличној делатности, могу сматрати фреквентним, опасним са становишта тежине и вероватноће реализације последице и релативно предвидивим од субјеката менаџмента ризика у организацији.

Мислимо да уз ову формулацију категоризација ризика од противправног деловања екстерних и интерних субјеката задовољава потребе проценитеља ризика у организацијама. Треба водити рачуна и о томе да се, у зависности од врсте и делатности организације, ризици од противправног деловања који се морају анализирати и оценити разликују од случаја до случаја. Следствено томе, процес процене ризика у овом домену је прилагодљив и променљив, те се ризици важни у једној индустријског делатности или грани пословања не морају посебно процењивати у другој, у којој је вероватноћа од њихове реализације минимална. На пример, ризик од имовинског криминалитета је свакако примаран ризик ове категорије ако посматрамо из угла банака и других финансијских институција, али је ризик од од непредузимања мера заштите на раду неупоредиво већи у басену или руднику, где је ризик од имовинских кривичних дела далеко мањи. Стога је процена ризика делатност која се не ради искључиво по унапред припремљеним формулама, већ се конкретизује у складу са карактеристикама анализираних организација.

Осим наведених аргумената који подупиру идеју о потреби увођења анализе ризика од противправног деловања у процес процене ризика у домену заштите лица, имовине и пословања, постоји још неколико важних разлога који говоре у прилог тези о значају познавања и примене правних норми у оквиру менаџмента ризика. Познавање законских прописа којима се предвиђају облици криминалног понашања и прописују казне и друге санкције за извршиоце кривичних дела може бити важан елемент менаџмента ризика и кризног менаџмента.

Лица задужена за стварање и примену безбедносних мера у оквиру предузећа (руководиоци и запослени) морају бити упозната са извесним бројем кривичноправних норми из неколико разлога. Прво, криминална активност екстерних субјеката један је од главних безбедносних ризика по предузеће. Учесталост одређених видова криминалитета указује да вероватноћа да ће предузеће постати жртва кривичног де-

ла није нимало занемарљива. Штетне последице тих дела могу бити огромне (посебно у случајевима разбојништава, крађа, компјутерског криминала, тешких дела против опште сигурности, саботажа, диверзија итд.), како по имовину и људске ресурсе, тако и по имиџ правног лица. Друго, запослени који присуствују извршењу кривичног дела или руководиоци који су упознати са околностима тог дела постају драгоцени сведоци у каснијем судском поступку уколико, захваљујући познавању неких кривичних норми, умеју да процене на које конкретне околности везане за извршење дела треба обратити пажњу. Детаљи који су наизглед мање значајни или измичу просечном посматрачу могу бити од кључног значаја за правну квалификацију кривичног дела. Самим тим поменуте околности су од пресудног значаја у процесу доказивања злочина и доношењу одлуке о кривици и казни. Познавањем тих детаља, лица одговорна за безбедност директно помажу у заштити легитимних интереса предузећа и отклањају насталих штетних последица. Правни појмови одређених кривичних дела унеколико се разликују од значења која им придајемо у свакодневном говору. На пример, понашање које просто називамо крађом у правном смислу може да представља радњу неког сасвим другог кривичног дела (нпр. одузимање туђе ствари, неовлашћено коришћење туђег моторног возила, утаја, разбојничка крађа итд.). Свакодневни говор не познаје ни нијансиране разлике које су у праву основ за различито кажњавање (нпр. крађа, тешка крађа, ситна крађа или утаја и проневера). Треће, пропуштања законских обавеза везаних за пријављивање извршења или припремања кривичних дела, као и учиниоца, или пак лажно пријављивање, повлаче за собом кривичну одговорност одређених физичких лица унутар предузећа.

Коначно, постоји још један веома битан аспект ризика од противправних аката интерних субјеката који их чини посебно интересантним за ову анализу. Наиме, акт којим се наноси штета делу организације или њој самој од стране интерних субјеката оставља директне материјалне последице, са једне стране, али ако је тај субјекат одговорно лице или лице под његовом контролом, а деликт чини у интересу организације, она може трпети и озбиљне правне последице, са друге стране. По Закону о одговорности правних лица за кривична дела (*Службени гласник РС*, бр. 97/08), правно лице одговара за кривично дело које у оквиру својих овлашћења или послова изврши одговорно лице, као и за дело које изврши друго физичко лице које делује под контролом одговорног лица, уколико је оно последица недостатка надзора и контроле одговорног лица (члан 6, став 1–2). У оба наведена случаја услов за заснивање одговорности је да је кривично дело извршено ради стицања користи за правно лице.

Веома је интересантна и одредба члана 7 став 2. ЗОПКЛД, којом се прописује могућност кажњавања правног лица и у случају да је кривични поступак против одговорног лица обустављен или је оптужба одбијена. Ситуације у којима се може применити одредба овог става везане су за постојање процесних и стварних сметњи које искључују могућност отпочињања или даљег вођења кривичног поступка против правног лица. Примери препрека процесноправног карактера су имунитет, амнестија и помиловање, а стварних смрт, процесна неспособност или немогућност идентификације конкретног учиниоца (Илић, 2009, 27; Ђурђевић, 2003, 753).

Одговорност правних лица за кривична дела уведена је током последњих неколико деценија у велики број европских законодавстава. Србија је доношењем предметног закона стала у ред законодавстава која су кренула путем прилагођава-

ња класичних инструмената кривичног права новим криминално-политичким изазовима. Иако се о постојању ваљаних теоријскоправних аргумената који подупиру увођење кривичне одговорности правних лица може расправљати, неспорно је да се под окриљем привредних друштава и других организација врше криминалне делатности. Такође, јасно је да је степен друштвене опасности њихових деликата веома висок, као и да су сразмере овог облика криминалитета транснационалне и трансрегионалне, што је логична последица глобалне економске повезаности и све већег утицаја мултинационалних корпорација (Mokhiber, 2007).

Са становишта менаџмента ризика, ипак, нису толико интересантне тешке последице које по економију и друштво оставља криминалитет корпорација, колико консеквенце које трпи сама организација којој се, по одредбама о одговорности правних лица за кривична дела, урачунава кривична радња одговорног лица. Домаћим законом предвиђен је систем санкција које привредно друштво или друго лице може да трпи ако се утврди постојање законског основа за његово кажњавање. То су: казна, условна осуда и мере безбедности. Постоје две врсте казни које се могу изрећи правном лицу – новчана казна и престанак правног лица. Потоња се, према одредби члана 18 став 1 ЗОПЛКД може изрећи ако је делатност правног лица у целини или знатном делу била у функцији вршења кривичних дела. Након изрицања ове казне спроводи се, по ставу 2 истог члана, поступак стечаја, ликвидације или престанка правног лица на други начин, а оно престаје да постоји брисањем из одговарајућег регистра (члан 18, став 3).

Новчана казна изриче се у распону од сто хиљада до пет стотина милиона динара. Мере безбедности које се могу изрећи осуђеном правном лицу су: забрана обављања одређених регистрованих делатности или послова, одузимање предмета и јавно објављивање пресуде (члан 23 ЗОПЛКД). Члан 20, став 2 ЗОПЛКД предвиђа могућност изрицања условне осуде правном лицу уколико је утврђена новчана казна у износу до пет милиона динара. Притом суд одређује време проверавањ, које може да траје између једне и три године. Закон овлашћује суд да изрекне и једну или више обавеза осуђеном правном лицу у оквиру тзв. заштитног надзора, који се може поставити уз условну осуду.

Кратак опис позитивноправних прописа који регулишу кривичну одговорност правних лица показује колико су озбиљне последице које предузеће или друга организација могу да трпе због незаконитог понашања својих чланова. Тежина потенцијалних последица је толика да нам се уврштавање ризика од противправних деликата одговорних лица којима се заснива кривична одговорност организације чини неопходним за исправну и потпуну анализу ризика. Мере које предузеће може да предузме ради предупређивања ових ризика су управо оне које су поменуте у оквиру правних ризика – успостављање и одржавање редовне, систематичне и интегралне контроле законитости рада свих органа предузећа и ефикасан рад служби за правну заштиту интереса организације. Доследно спровођење контрола једини је расположив начин да се превенира евентуална кривична одговорност предузећа због пропуштања надзора или контрола одговорних лица због којих је дошло до извршења криминалног акта запосленог или представника организације.

Уосталом, ЗОПЛКД у својим одредбама предвиђа погодности за правно лице које предузме мере усмерене на откривање и кажњавање физичког лица које је извршило кривично дело. Тако у члану 15. стоји да се у олакшавајуће околности

убрајају и мере које је правно лице предузело у циљу спречавања и откривања кривичног дела, као и мере које је предузело према одговорном лицу. Члан 19 став 1 тачка 2 предвиђа откривање и пријављивање кривичног дела од стране правног лица као основ за ослобађање од казне, под условом да је оно учињено пре него што је правно лице сазнало за покретање кривичног поступка (институт аналоган тзв. стварном кајању, предвиђеном у Кривичном закону, с тим што овде нема законског ограничења примене института на дела за која је забрањена казна до пет година затвора). Члан 20 став 3 предвиђа да се приликом одлучивања о изрицању условне осуде узимају у обзир и мере које је правно лице предузело према одговорном лицу, као и мере предузете у циљу откривања и спречавања дела.

Према томе, значај менаџмента ризика у овом домену испољава се како у фази превенције, тако и у периоду након извршеног кривичног дела. Правно лице које има развијене механизме унутрашње контроле и систем служби чији је задатак обезбеђивање законитости и етичности пословних активности организације под мањим је ризиком од наступања кризних ситуација услед противправног деловања одговорних лица и запослених који делују под њиховим надзором.

Коначно, сматрамо да целокупна анализа правних аспеката процена ризика у домену заштите лица, имовине и пословања јасно показује како менаџмент ризика недвосмислено има нормативну равноту и да свако занемаривање правног карактера бројних ризика замагљује њихову суштину и отвара нове хазарде.

Литература

1. Glaesser, D.: *Crisis management in the tourism industry*, Butterworth-Heinemann, Oxford, 2006.

2. Ђурђевић, З.: „Kaznena odgovornost i kazneni postupak prema правним особама у Republici Hrvatskoj“, *Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu*, vol. 10, 2/2003, Zagreb, 2003.

3. Илић, Г. П.: *Одговорност правних лица за кривична дела*, Билтен Округног суда у Београду, Intermex, Београд, 2009.

4. Кековић, З., Николић, В.: „Управљање ризицима као предуслов ефикасног кризног менаџмента“, у: З. Кековић, Ж. Кешетовић, *Кризни менаџмент I – превенција кризе*, Универзитет у Београду – Факултет безбедности, Београд, 2006.

5. Кешетовић, Ж., Кековић, З.: *Системи кризног менаџмента*, Универзитет Синергија – Факултет за безбедност и заштиту, Бања Лука, 2008.

6. Кошутић, Б., Лукић, Р.: *Увод у право*, двадесет пето издање, Службени гласник, Београд, 2008.

7. Luecke, R.: *Crisis Management: Master the Skills to Prevent Disasters*. Boston, USA: Harvard Business School Publishing Corporation, 2004.

8. Mokhiber, R.: „Twenty things you should know about corporate crime“, *Corporate Crime Reporter*. 2007, June 9; Retrieved 02. 06. 2010, from: <http://www.alternet.org/story/54093/>

9. Кривични законик Републике Србије, *Службени гласник РС*, бр. 85/05, 88/05, 107/05, 72/09.

10. Закон о одговорности правних лица за кривична дела, *Службени гласник РС*, бр. 97/08.